

Halina Wistuba

"Semiotyka kultury", Elżbieta Janus,
Maria Renata Mayenowa, Warszawa
1977 : [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 17/1, 223-227

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z ZAGADNIENÍ FILOZOFII KULTURY

Semiotyka kultury. Wybór i opracowanie Elżbieta Janus i Maria Renata Mayenowa. Przedmowa Stefan Żółkiewski, Warszawa 1977, PIW, s. 466.

Książka stanowi wybór najnowszych prac uczonych radzieckich z ośrodka badawczo-naukowego uniwersytetu tartuskiego (Estonia). Zaopatrzona jest w obszerny wykaz wybranych publikacji radzieckich (tartuskich, moskiewskich, leningradzkich) z zakresu semiotyki, wydanych w latach 1962—1973 (555 pozycji) a także wykaz wybranych przekładów na język polski (46 pozycji). Obszerna przedmowa wprowadza gruntownie w poruszane przez autorów zagadnienia.

Z przedmowy informujemy się, że semiotyka jako teoria systemów znakowych jest nie tyle odrębną i samodzielną dyscypliną, co raczej jest techniką, która służy pomocą przy badaniach struktur znakowych. Przedmiotem analizy semiotycznej mogą być znaki werbalne, znaki sztuczne i sformalizowane a także znaki ikoniczne. Semiotyka wykazuje związki z językoznawstwem, z którego zresztą wyrosła, ze strukturalizmem, który stanowi jej odmianę, z cybernetyką, dla której jest pomocą w konstruowaniu języków formalnych. Analizę semiotyczną przeprowadza się w pierwszym rzędzie na języku naturalnym. W nim też wyodrębnia się najpierw system znaków (funkcja znacząca i oznaczająca), potem tekst (uporządkowana sekwencja znaków w danym systemie) oraz kod (zawierający reguły kombinowania elementów danego systemu).

Zastosowanie analizy semiotycznej do dziedziny kultury czyli stworzenie „semiotyki kultury” jak głosi tytuł książki, jest możliwe dzięki temu, że formalną strukturę przejawów kultury potraktuje się jako system znaków. System ten stanowi narzędzie komunikacji międzyosobowej i kształtuje intersubiektywne rozumienie znaczeń. Zadaniem analizy semiotycznej jest właśnie poznanie systemu znaków oraz zasad jego funkcjonowania i konstruowania. „Bycie znakiem” stanowi element wspólny dla różnych kultur i upoważnia do porównywania ich między sobą. Każda dziedzina kultury posługuje się oczywiście sobie właściwymi znakami. Dla literatury będą to znaki symboliczne, dla plastyki będą to znaki ikoniczne. Sztuka teatralna czy filmowa wyrazi swoje treści w bardzo zróżnicowanych systemach znakowych. Pełna analiza semiotyczna przebiega zasadniczo w trzech kierunkach: 1/ analiza syntaktyczna /uwzględnia stosunek znaku do znaku wewnątrz danego systemu; 2/ analiza semantyczna /uwzględnia stosunek znaku do desygnatu; 3/ analiza pragmatyczna /uwzględnia stosunek znaku do jego odbiorcy/.

Autorzy radzieccy, publikujący swoje prace w omawianej książce przyjmują stanowisko, że analiza semiotyczna nie wyczerpuje badań nad kulturą, ale stanowi niezbędny i wręcz konieczny etap wstępny

do nich. Zwracają oni uwagę na zakres badań semiotycznych. Badania te mogą z powodzeniem być stosowane do analizy momentów społecznych, masowych. Inaczej mówiąc są przydatne w wykazywaniu tych przejawów, które są powtarzalne w kulturze. Nie nadają się natomiast do badania jej bogato zróżnicowanych, twórczych i jednorazowych wariantów¹.

Przedstawione w książce prace omawiają rolę i możliwości semiotyki w zastosowaniu do badań nad kulturą oraz ukazują wyniki szczegółowych analiz na konkretnych przykładach głównie z dziedziny literatury i malarstwa. Dla zaprezentowania profilu publikacji pt. *Semiotyka kultury* zostaną omówione niektóre tylko prace, które jak się wydaje, najbardziej są symptomatyczne dla całego obszaru badań. Sporządzono w tym celu wybór wyboru.

1. Trzej autorzy, Andriej Zalizniak, Wiaczesław Iwanow i Władimir Toporow w pracy pt. *O możliwościach strukturalno-typologicznych badań semiotycznych*² zwracają uwagę na zdolność modelowania świata i na stosunek tej zdolności do stopnia abstrakcji danego systemu semiotycznego. Stwierdzają, że zachodzi zależność zdolności modelowania świata od stopnia abstrakcji danego systemu semiotycznego w relacji do modelowanych przedmiotów. Zauważają, że systemy znakowe języków naturalnych zajmują pod tym względem położenie pośrednie między systemami znakowymi matematyki, które są najbardziej sformalizowane a systemami znakowymi religii, które wykazują najmniejszy stopień sformalizowania. W związku z tym autorzy podają sugestie, że można by podjąć próbę zastosowania metod współczesnej lingwistyki i semiotyki do badań systemów znakowych religii.³ Stwierdzają dalej, że należy rozróżnić substancjonalną jednorodność i różnorodność tekstów systemu znakowego. Tekst jednorodny będzie np. sporządzony tylko w języku mówionym czy tylko w języku pisanym. Tekst różnorodny będzie zawierał różne systemy znakowe jak np. język mówiony połączony z gestem, śpiewem itp. Nawet w tekście jednorodnym można wykryć co najmniej dwa systemy znakowe np. tekst religijny wyrażony przy pomocy znaków innego systemu — języka mówionego czy pisanego. Przystępując więc do analizy semiotycznej badanego tekstu, należy najpierw rozwarstwić tekst i wyodrębnić w nim poszczególne poziomy znaków⁴.

2. Wiaczesław Iwanow w pracy pt. „Rola semiotyki w cybernetycznym badaniu człowieka i społeczności”⁵ stara się wykazać przydatność semiotyki dla cybernetyki społecznej i zarysowuje powstające przy tych badaniach problemy. Cybernetykę określa się jako naukę o sterowaniu wywierającym pożądaną wpływ na określone zjawiska.⁶ Systemy znakowe są narzędziem służącym do kierowania zachowaniem człowieka; stanowią one bowiem środek przekazywania informacji. Lecz funkcję informowania przejmują obecnie w coraz większym stopniu maszyny. Chcąc zaś posłużyć się maszyną w przekazaniu określonej informacji należy jej zakodować wybrany w tym celu język sformalizowany oraz zaopatrzyć ją w funkcję operowania tym językiem i zapamiętywania tekstów danego systemu znakowego. Ponieważ zaś mo-

¹ Por. *Przedmowa*, 5—64.

² S. 67—83, przeł. Jadwiga Wajszczyk.

³ Por. s. 67.

⁴ Por. s. 70 nn.

⁵ S. 84—99, przeł. Olga Główkó.

delem dla dokonywania operacji na znakach przez posługiwanie się językami naturalnymi i językami nadbudowanymi okazuje się sam człowiek, więc powstaje problem, w jaki sposób włączyć maszynę w obieg informacyjny zachodzący w społeczności ludzkiej. Inaczej mówiąc, jak można sprawić, żeby maszyna uczestniczyła całkowicie w ludzkim procesie komunikowania. Autor, stawiając ten futurologiczny problem, wyraża przekonanie, że barierą, która nie pozwala maszynie na swobodne i pełne posługiwanie się systemami znakovymi na sposób człowieka, jest nie możliwość nauczenia maszyny ludzkiego języka naturalnego.⁷ Jeżeli przyjąć, że historia kultury polega na sukcesywnym przekazywaniu systemów znakovych, tak aby służyły one łączności i sterowaniu zachowaniem społecznym, to analiza semiotyczna jawi się jako podstawowy środek budowania odpowiednich języków-pomostów porozumienia.⁸

Iwanow przewiduje rozwój semiotyki w kierunku poszukiwania cech wspólnych dla wszystkich języków naturalnych świata a także dla języków sztucznych. Osiągnięcie to otworzyło by drogę do budowania coraz to nowych języków przyszłościowych.⁹ Zadaniem semiotyki stanie się następnie badanie relacji między różnymi poziomami wewnątrz danego systemu znakovego (np. synonimy) oraz relacji między systemami znakovymi różnych poziomów (np. przykład na inny język naturalny). Kolejnym dążeniem w zakresie semiotyki będzie dążenie do uzyskania możliwości przekładu z języka jednej nauki na język innej nauki.¹⁰ Autor stwierdza na koniec, że wielorakie systemy znakovowe różnych poziomów uzupełniają się wzajemnie i modelują świat coraz bardziej wszechstronnie i w sposób szarmonizowany.¹¹

3. Jurij Łotman i Borys Uspieński w pracy pt. *O semiotycznym mechanizmie kultury*¹² podają, że dla badań semiotycznych kultura przedstawia się zawsze jako podzbiór zbioru unwersalnego jako system znakovy na tle nie-kultury. Kultura wytwarza wokół człowieka strefę społeczną. Czyni to przy pomocy języka naturalnego, który jest środkiem informacji i więzi społecznej.¹³

Autorzy dochodzą w swoich dociekaniach do przekonania, że „Język i kultura w swym rzeczywistym historycznym funkcjonowaniu są od siebie nieodłączne: nie jest możliwe istnienie języka (w pełnym rozumieniu tego słowa) nie osadzonego w kontekście kultury, jak również kultury nie posiadającej w swym centrum struktury typu języka naturalnego”¹⁴

Kultura bywa określana jako mechanizm organizujący i przechowujący informacje w pamięci zbiorowej. Stąd wyłania się pytanie o długość trwania tych informacji w pamięci zbiorowej jak również o czynniki mogące wpłynąć na zmianę tej trwałości. Autorzy wymie-

⁶ Definicja cybernetyki, jaką podaje M. Mazur, por. Józef Kossecki, *Cybernetyka kultury*, W—wa 1974, 9.

⁷ Por. s. 84 nn.

⁸ Por. s. 89 nn.

⁹ Por. s. 90.

¹⁰ Por. s. 94 nn.

¹¹ Por. s. 98.

¹² S. 147—170, przeł. Jerzy Faryno.

¹³ Por. s. 147 nn.

¹⁴ S. 149.

niąją i analizują takie czynniki jak: zapominanie czyli ograniczanie pojemności pamięci zbiorowej, hierarchia wartości tekstów, tendencyjne naciski walki społecznej.¹⁵

Ponieważ system znakowy danej kultury występuje i da się wyodrębnić jedynie tylko w przeciwstawieniu do nie-kultury, więc każdą inną kulturę, to znaczy kulturę o innym systemie znaków, odbiera się w tym ujęciu jako antykulturę.¹⁶ Autorzy zwracają uwagę na dynamizm kultury. Podają „modę” jako synonim zmienności w kulturze. Trafnie akcentują, że moda „za każdym razem dąży do stania się normą, jakkolwiek są to pojęcia z natury swej przeciwstawne.”¹⁷ Dynamiczność procesu kultury ujawnia się w podstawowych opozycjach. Autorzy wyliczają kilka takich opozycji w systemie kultury. Oto one: stare — nowe; niezmiennie — zmienne; jedność — wielość.¹⁸

W innym miejscu autorzy tłumaczą genezę powstawania semiotyki kultury: „Struktura językowa odrywa się od materiału językowego, zyskuje na samodzielności i przenosi się na ciągle rozszerzającą się krąg zjawisk, które w systemie komunikacji ludzkich zaczynają zachowywać się jak języki i przez to stają się elementami kultury. Wszelka rzeczywistość wprowadzona do sfery kultury zaczyna unifikować jako znakowa. Jeżeli zaś miała już ona charakter znakowy (...) to staje się wówczas znakiem znaku.”¹⁹ Znak znaku jest metaznakiem kultury albo zwyczajnie metakulturą. Wiek XX wprowadził już metanauki i metajęzyki naukowe. Wprowadził także metaliteraturę i metafalarstwo. W związku z tym autorzy sądzą, że zarysowują się predyspozycje do zbudowania metakultury.

4. Borys Uspieński w artykule pt. „Strukturalna wspólnota różnych rodzajów sztuki”²⁰ przedstawia swoje przyczynki do badań nad strukturalnymi analogiami między dziełm literckim a dziełm plastycznym. Wyróżnia najpierw trzy możliwe pozycje wobec dzieła. Będzie to: 1) pozycja czytelnika czy innego odbiorcy, to jest pozycja zewnętrzna; 2) pozycja przedstawianej w utworze postaci, to jest pozycja wewnętrzna; 3) pozycja autora, która może być zewnętrzna, gdy autor wyępuje jako narrator lub wewnętrzna jako wcielenie myśli autora w przedstawianą postać. Uspieński podaje przykłady z konkretnych dzieł.

Ciekawą sprawą jest wprowadzenie pojęcia „ramy” dzieła artystycznego. „Rama” pełni funkcję przejścia ze świata wyrażanego przez dzieło do świata odbiorcy dzieła. Stanowi niejako granicę dwóch światów — prezentowanego i odbieranego. Można zauważyć różne formy „ram” np. drewniana rama obrazu, kurtyna w teatrze, autor dzieła literackiego występujący jako narrator. „Ramę” może też stanowić powieść dla występującej w niej powieści (powieść w powieści), obraz dla obrazu występującego na jego tle.²¹ Autor pragnie w swoich analizach wskazać na momenty podobne w różnych rodzajach

¹⁵ Por. s. 150 nn.

¹⁶ Por. s. 159.

¹⁷ S. 165.

¹⁸ Por. s. 167.

¹⁹ S. 170.

²⁰ S. 181—212, przeł. Zofia Zaron.

²¹ Por. 182 nn.

sztuki, które pomagają porównywać i uzasadniają porównywanie tych rodzajów sztuki jako systemów znakowych.

5. O. Karpińska i I. Rewzin w pracy pt. „Analiza semiotyczna wczesnych sztuk Jonesco²² ukazują specyficzność semiotyczną sztuk Jonesco. Stwierdzają, że był on we wczesnych swoich sztukach pierwszym pisarzem, który jako treść sztuki obrał jej stronę formalną. W związku z tym można powiedzieć, że w jego sztukach nie ma zwyczajnej fabuły, nie ma też zwyczajnego tematu, bo tematem stają się właśnie analizy semiotyczne. Np. tematem sztuki „Łysa śpiewaczka” jest analiza zasad porozumiewania się ludzi i wymiany informacji między nimi. „Sens artystyczny sztuki tkwi w wyrażeniu idei niekomunikatywności”.²³

Na zakończenie prezentacji książki pt. „Semiotyka kultury” wypada stwierdzić, że dążenia i osiągnięcia uczonych radzieckich w dziedzinie tak nowej i tak obiecującej, dokonywane aktualnie i przekazywane „na gorąco” w trakcie niejako badań, są warte prześledzenia. Dla filozofii kultury stanowią nowe aspekty ujęć. Można przypuszczać, że analizy semiotyczne zastosowane jako technika pomocnicza dla badań zjawisk kultury przyczynią się do wysubtelnienia i wyostrenia problematyki w tej dziedzinie.

Halina Wistuba

ZBIGNIEW JANCZARSKI

METAFIZYKA I KULTURA

1. Realistyczna metafizyka bytu, nazywana też tomizmem egzystencjalnym, przedstawia się jako całościowa teoria rzeczywistości w odróżnieniu od teorii filozoficznych zależnych od perspektyw poznawczych, ujmujących rzeczywistość aspektowo, a zatem nie uzyskujących adekwatnego jej ujęcia.

Przyjęcie za św. Tomaszem istnienia jako głównego wyróżnika bytu, jako czynnika urealnającego (czyniącego rzeczywistość rzeczywistością), a który również aktualizuje istotowe składniki bytów przygodnych stanowiąc zasadę specyficznie organizującą wewnątrznie oraz jednostkującą te byty, pozwala utworzyć najogólniejszy przedmiot poznania filozoficznego w postaci zneutralizowanej w stosunku do przedmiotów innych filozofii, utworzonych pod wpływem sugestii wyobrażeńowych lub poznawczych. Tym zneutralizowanym przedmiotem poznania filozoficznego w realistycznej metafizyce bytu jest więc byt jako istniejący, co zapewnia tej metafizyce właściwą ogólność ujęć z jednoczesnym ukierunkowaniem na konkretność. Odróżnia to tomizm egzystencjalny od metafizyk zależnych od uwarunkowań logicznych, spirytualistycznych lub materialistycznych.

Konsekwencją naczelnego, realistycznego punktu wyjścia metafizyki jest stwierdzenie pluralizmu bytów, metodologiczna rzeczywistościowa interpretacja faktów z obszaru ludzkiego doświadczenia (czyli ich stosunku do rzeczywistości istniejącej) oraz pełne uwzględnienie praw bytu istniejącego: tożsamości, niesprzeczności, wyłączonego środ-

²² S. 354—357, przeł. Anna Jędrzejkiewicz.

²³ S. 357.